

UDK: 811-163.41'373.21 (497.16):630

Vukić PULEVIĆ (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“

DEGRADACIJA VEGETACIJE U TOPONIMIJI CRNE GORE

Preko toponima ostala su šedočanstva o procesima degradacije vegetacije, u prvom redu o uništenju šuma, bilo čovjekovom aktivnošću (šeča, krčevine, požari i dr.), bilo usljed prirodnih nepogoda (usova, vjetroizvale, biljne bolesti i dr.). Do sada je u Crnoj Gori evidentirano više od hiljadu takvih toponima. Primjeri: *Šečine, Šečište, Laz, Lazina, Lazovi, Trebnice, Trebište, Trebljevina, Ogorela glava, Ogorelače, Opaljeni ober, Paljevine, Palež, Požar, Požarišta, Žari, Žarište, Panjevi, Jelovi panj* i dr.

Ključne riječi: *degradacija vegetacije, toponimija, Crna Gora*

Kako je u prošlosti izgledao vegetacijski pokrivač na širem prostoru Crne Gore, može se prosuđivati na više načina. Najpouzdaniji su botanički sudovi, oni koje daju paleobotaničari i fitoekolozi, naročito kad je u pitanju prošlost geološkog trajanja. Ali kad je u pitanju nedavna prošlost, misli se na istorijsko doba, o izgledu vegetacije, uglavnom šuma, orijentacioni podaci mogu se pronaći u putopisima rijetkih posetilaca Crne Gore. Kad su u pitanju XIX vijek i početak XX stoljeća, onda su takvi putopisni podaci vrlo relevantni (Sommieres, Boué, Baldacci, Hassert, Erdeljanović, Pejatović, Jovičević i dr.). Treći metod je preko toponima, koji svojom semantikom „čuvaju“ prilično pouzdane karakteristike šumske flore i vegetacije na konkretnim lokalitetima, i to uglavnom kad su te šume bile u punom razvoju i maksimalnoj pokrovnosti. Isto tako, toponimi su i dragocjeni šedoci različitih procesa degradacije vegetacije, bilo da se radi o antropogenim uzrocima devastacije (krčenje šuma, šeče, paljevine i dr.), bilo usljed prirodnih nepogoda (usovi, vjetroizvale, požari uzrokovani gro-

mom, biljne bolesti i dr.). Postoje i prirodne smjene i sukcesije pojedinih šumskih vrsta, o čemu će biti riječi kasnije.

Nema putopisca koji je proputovao Crnom Gorom a da u svojim zabilješkama nije ostavio podatke o prirodnim karakteristikama predjela koje je posećivao, na prvom mjestu o šumama. Takvi podaci danas su veoma dragocjeni, bez obzira na to da li su ih bilježili specijalisti iz prirodnih nauka (geolozi, geografi, biolozi) ili putopisci drugih usmjerenja.

Kad bi se sakupila, izučila i grafički predstavila (u vidu karata) sva putopisna građa, npr. o stanju šuma u Crnoj Gori, mogla bi se izraditi veoma značajna studija. Radi ilustracije, selektivnim odabirom iznosimo tek nekoliko karakterističnih primjera.

Kad su Pljevlja u doba Otomanske Imperije bila značajan politički i strateški centar, posećivali su ih razni namjernici, o čemu šedoče sačuvani putopisi i druge zabilješke. Tako je prema interpretaciji T. PEJATOVIĆA 1986: 43 dato nekoliko podataka o zastupljenosti šuma u okolini Pljevalja: „Putnici iz 16-og i 17-og veka pričaju o neobično velikim šumama po ovome kraju“. O ovome se nalaze potvrde i u zapisima francuskoga poslanika He-a, koji je prošao pljevaljskim krajem 1621. i 1626. godine, a Pejatović se poziva i na putopise Benedeta Rambertia iz 1538. godine. Svi oni pominju veliku goru **Ranče**, od koje danas jedva ponegde da je tragova ostalo.

PEJATOVIĆ T. 1986: 44 citira i opise gustih jelovih i borovih šuma iz okoline Pljevalja koje je ostavio slavni francuski geograf i najpoznatiji balkanolog XIX stoljeća Ami Boué (1794–1881), koji je ovaj grad posetio 1838. godine.

Da su se šume bujno razvijale i u okolini Cetinja, bilježi i francuski general iz Napoleonova doba, Vialla de SOMMIÉRES 1995: 168, koji je Crnu Goru posetio 1813. On piše: „Pošto smo se pozdravili s ljudima iz gornjih brda, krenuli smo prema Dobrskom Selu. Šume kroz koje smo pješčili bile su tako guste da smo stalno išli kroz pomrčinu, mada su to bili najljepši dani u godini.“

Slavni njemački geograf Kurt HASSERT 1995: 39, koji je dugo i temeljito izučavao geografske karakteristike Crne Gore, u zapažanjima iz 1891. bilježi: „Na nekadašnje bogatstvo šuma i tekućih voda podsećaju još samo nazivi mjesta, napušteni mlinovi i isušena šljunkovita riječna korita.“ Ili na drugom mjestu, HASSERT K. 1996: 325 piše: „Nijesu moćne prirodne sile nego ljudi opljačkali od krasa najljepši ukras i njegovo dragocjeno blago.“ HASSERT K. 1996: 589-596 posebni prilog posvetio je nazivu Montenegro, đe je, osim svojega mišljenja, iznio i tumačenja brojnih au-

tora koji su se bavili montenegristikom. Jedna od pretpostavki za naziv vezana je za karakter biljnoga pokrivača (str. 591): „Prema tome, šumski pokrivač lako je mogao da dâ naziv Montenegro“.

Za Mrkojeviće i Krajinu, koji se nalaze na padinama planine Rumi-je, JOVIĆEVIĆ A. 1922 iznosi zanimljive podatke o antropogenoj degradaciji šuma: „Izgleda da su i Mrkojevići bili obrasli šumom, pa su je seljaci posjekli i zemlju ubaštinili. To se poznaje po ostacima šume, koja se još i danas na mnogim mjestima nalazi i po debelom sloju zemlje koja se zadržala.“ Ili: „Po Krajini s jezera vidi se samo gô kamen i krš... U Šestanima je najmanje šume.“

Postoji obimna botanička literatura u kojoj su egzaktno okarakterisani flora i vegetacija Crne Gore, kako njihovo recentno stanje tako i procesi i sukcesije kroz geološke epohe i istorijske faze razvoja ljudskoga društva. O tome kako su prikazani procesi degradacije šuma u naučnoj intepretaciji jednoga botaničara, ukazaćemo na nekoliko primjera iz monografije o vegetaciji širokoga pivskog područja koju je 1958. objavio Vilotije Blečić.

BLEČIĆ V. 1958: 34 govori o tome da su šume crnoga bora na području Pive nekad bile široko rasprostranjene i da postoji ubrzani proces njihova potiskivanja i nestajanja. Prirodnim procesom crni bor je potiskivan – u nižim regionima crnim grabom i dubom, u višim bukvom, dok su ga u subalpinskome regionu potiskivali jela, smrča i bukva. Blečić dalje naglašava da su na iščezavanje crnoga bora s prirodnih staništa najviše uticali antropogeni faktori: „Mnoga mesta koja nose u osnovama svojih naziva *bor* danas su oranice ili pašnjaci. Nije još tako redak slučaj da raonik uzore panj od bora ili kleke.“ BLEČIĆ V. 1958: 105 ukazuje i na proces prorjeđivanja bijeloga bora koji se na planini Goliji održavao samo kao „ostatak“ nekadašnjih šuma.

Čak i bukva, koja je svojom pokrovnošću davala pečat crnogorske planinskom pejzažu, nalazi se u procesu degradacije, potiskivanja i potpunoga gubljenja prašumskog karaktera. Za ovu pojavu BLEČIĆ V. 1958: 44 daje ilustrativan primjer iz Pive: „Oranice i livade većine sela Župe Pive stvorene su namesto gustih bukovih šuma. Pre trideset godina ispod sela Seljana (Romač lug i Aluge) nalazila se gusta bukova šuma sa stablima visokim do 30 metara, a u prečniku 50–70 cm. Danas je to sve pretvoreno u njive i zasađeno vočkama. No ni po čemu se ne bi reklo da je tu postojala gusta bukova šuma, ne pre tri decenije nego ni dva stoleća nazad“. Blečić ovđe navodi dva toponima, **Romač lug** i **Aluge**, koji svojom semantikom upućuju na prvobitni izgled vegetacije na tim lokalitetima.

BLEČIĆ V. 1958: 42 na vrijeme je ukazao na kritičnu granicu proređivanja tise (*Taxus baccata*) u pivskim šumama, za koju kaže: „Sreće se u šumi bukve i jele iznad 1400 metara, ona je sada vrlo retka i brzo će iščeznuti“. Za jelu, koja čini posebnu vrijednost u crnogorskim četinarskim šumama, BLEČIĆ V. 1958: 44, 45 & 47 kaže da je u Mratinju šečom potisnuta za nekih sto do dvjesto metara u vertikalnome pojasu. Analizom polena dokazao je da je jela postepeno potiskivana i da je, osim šeče, proriđena i prirodnim putem, da je njeno mjesto vremenom zauzimala bukva.

Bor *krivulj*, ili kako ga još zovu *klekovina bora* (*Pinus mughus*), čini gornju šumsku granicu na prostoru visokih planina Pive i Durmitora, čime daje poseban pečat visokoplaninskom pejzažu. Uz to predstavlja zaštitni pojas visoke ekonomske šume u nižim pojasevima od sniježnih lavina i usova. Da je pojas klekovine veoma ugrožen ustanovio je BLEČIĆ V. 1958: 60 sljedećim zapisom: „Velike goleti iznad pojasa subalpinske bukve nastale su potiskivanjem klekovine bora od strane stočara putem paljevina, u cilju dobijanja većih pašnjačkih površina, a na blažim zaravnima i za košenje, kao npr. na planini Goliji“.

Da toponimi mogu imati veliku ulogu u rekonstrukciji ranijeg šumskog pokrivača i da u tom smislu imaju „širi informacijski potencijal“ pokazali su na primjeru Srbije JOVANOVIĆ B. & al. (1977 & 1978). Oni ne daju leksikonski pregled dendrotoponima, već se bave interpretacijama na validnim uzorcima. Autori izvode značajne pretpostavke i zaključke koji su i nama poslužili da na sličan način sagledamo probleme degradacije vegetacije u Crnoj Gori.

Na fitotoponimskoj onomastici, bilo da je riječ o fitonimima u užem smislu ili fitotoponimima, u Crnoj Gori se sistematski radi gotovo dvije decenije. Uz obradu i publikovanje nekoliko parcijalnih tema i problema, objavljen je i obimni leksikon „Fitonimi i zoonimi u toponimiji Crne Gore“ (PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003). Građa izložena u tome leksikonu, osim značaja sa stanovišta lingvistike, ima znatno veći značaj za rekonstrukciju biljnogeografskih sukcesija, problema degradacije vegetacije, zaštite prirode i sl.

Grubo uzeto, postoje dvije grupe toponima koje oslikavaju florističke i vegetacijske prilike na imenovanim lokalitetima: jedni koji uopšteno označavaju karakter vegetacije i njenu fiziognomiju, i drugi koji preko konkretnih vrsta i rodova određuju tip vegetacije.

Toponimi „uopštenog“ značenja svojom semantikom nagovještavaju opšti izgled i karakter životnoga staništa, bez naznaka koje biljne

vrste dominiraju na označenim lokalitetima, kao npr.: **Aluga (Haluga), Andrava, Gaj, Gora, Grm, Grmlje, Gvoz(d), Gvozdovi, Lug, Matina, Mrča, Mrčava, Omar (Homar), Ponikva (Ponikvica), Progalica, Prodo, Ras(t), Rastovi, Rudina, Tmor, Trubjela, Šibut, Šibljak, Šuma, Šumnata prodo, Zabio** i dr.

Osnove iz kojih su izvedeni ovi toponimi, njihovi apelativi, a time i cjelovita etimologija i semantika, nijesu u crnogorskoj lingvistici dosljedno objašnjeni. Još uvijek se oslanjamo samo na laička i iskustvena tumačenja, koja ne treba nipošto zaobilaziti, ali bez cjelovite onomastičke obrade ona ne mogu biti precizirana.

Kako su toponimi vezani za konkretne objekte prirode, to se za njihovo opisivanje i objašnjavanje treba koristiti i metodologijom prirodnih nauka, naročito terenskim izučavanjima (botanika, geografija, biologija i dr.).

Da onomastika krije u sebi niz zamki, naročito kad se pojedini problemi jednostrano tumače, pokazaćemo na nekoliko primjera. Nazivu **Aluga (Haluga)** KARADŽIĆ STEF. V. 1852: 5, 81 & 603 za Crnu Goru daje pogrešno tumačenje. Zaveden stihom „Dok uljeze niz haluge tvrde“ izvodi tvrdnju da je „*aluga* isto što i provalija (die Kluft, caverno hiatus)“. U drugom objašnjenju koje daje za Bačku i Liku, KARADŽIĆ STEF. V. 1852: 81 ističe da *haluga* znači isto što i *travuljina, korov*, što je donekle vjernije od onoga iz Crne Gore. Sigurno je da *aluge* mogu biti teško prohodne, ali to je više zbog šumskog gustiša nego zbog složenoga reljefa. To potvrđuje oko 350 toponima s osnovom *aluga* koje su saopštili PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: 29–32. Bilo da su toponimi uzimani iz literaturnih izvora ili preko informatora, najčešće su predstavljani kao *razvijena i gusta šuma*. Uglavnom su označeni jednostavnim oblikom kao **Aluga, Aluge** ili pak u sintagmi koja određuje pripadnost ili vlasništvo, kao i neku drugu karakteristiku: **Mićanova aluga, Bukova aluga, Andrina aluga, Male aluge, Puste aluge** i dr. Ovaj tip toponima u Crnoj Gori ima široku horizontalnu i visinsku zastupljenost, što znači da floristički sastav *aluga* može biti veoma različit, zavisno od klimo-regionalnih karakteristika lokaliteta označenih kao *aluga*.

Kad se radi o južnom dijelu Crne Gore, npr. Pješivcima, đe je zabilježeno 18 ovakvih toponima, *aluga* se može odnositi na dubove, jasenove, grabove i druge slične šume. Ali kad su u pitanju pretplaninska i planinska područja ili područja prema ševeru Crne Gore, onda su *aluge* vezane za šume iz toga vegetacijskog područja (npr. bukva, javor, smrča, jela i dr.).

Pojam *šuma* u toponimskim konstrukcijama označava u vegetacijskom značenju kompaktne populacije šumskog drveća (u vrijeme nastajanja toponima). Takvi toponimi izgledaju različito: **Šuma, Šume, Šumarak, Šumarci, Ratkušina šuma, Gusta šuma, Crna šuma, Šumanovac, Dubočka šuma** i dr. Šumski pokrivač na ovim lokalitetima može kasnije antropogeno ili prirodno da se degradira, ali toponimi ostaju kao šedočanstvo o prvobitnome stanju.

PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: 21 zapazili su da se u jednome dijelu Crne Gore drvenasta vrsta *Quercus conferta* imenuje kao *šuma*, što potvrđuje i toponim **Remova šuma** u Bregovima Mijovića (selo Crnci u Piperima), koji je dobio ime po hrastu *šumi* što monolitno naseljava ovaj lokalitet. U Nikšićkim Rudinama, Banjanima i Grahovu jednu vrstu hrasta, koju još nismo identifikovali, imenuju kao *šuma* i za njega kažu da je „bjelji od cera“. Po njemu je kod Podbožura nazvan i toponim **Šumnata glavica**.

Apelativ *šum* (*šuma*) u nekim toponimima najvjerojatnije predstavlja onomatopeju. Argumente za tu pretpostavku mogu da daju toponimi: **Šuman** (potok u Vasojevićima) i tri toponima **Šumêt** (izvor u Piperima i izvor i potok u Paštrovićima).

U Crnoj Gori postoji izrazito veliki broj toponima s apelativom *gora*, koji imaju razne oblike: **Gora, Gore, Biogradska gora, Čeranića gora, Zagora, Brezova gora, Bijela gora, Zla gora, Ravna gora, Grubanova gora, Velja gora, Međugorje, Kraljeva gora** i dr. U većini slučajeva ovakvi toponimi imenovani su po šumovitosti koja je bila zastupljena na nekom lokalitetu ili širem području, tako da mogu poslužiti za rekonstrukciju ranijega stanja šumske vegetacije. Međutim, ima u nekim primjerima i drugačijih tumačenja. Tako KARADŽIĆ STEF. V. 1852: 94 daje dva uporedna tumačenja za pojam *gora*. U jednom ga objašnjava kao oronim *brdo* ili *planina* (das Gebirge, mons), a u drugom kao *šuma* (der Wald, silva). Ove kategorije zahtijevaju multidisciplinarna izučavanja – lingvistička (etimologija) i prirodoslovna (orografski i botanički opisi objekata na samom terenu).

U okolini Podgorice i na Skadarskome jezeru čest je toponim **Gorica (Gorice)**, i njime su označena omanja kamenita uzvišenja i ostrvca. Zanimljivo je da se u lingvističkoj literaturi iznose mišljenja da u ovim slučajevima *gorica* ne označava deminutiv od *gora*. Takođe ostaje da se svestrano objasne i mnogi drugi toponimi, kao što su **Trubjela, Gvoz(d), Mrčava, Tmor, Matina** i sl., koji su takođe česti u Crnoj Gori i predstav-

ljaju pouzdane šedoke o degradaciji šuma. Na mjestu nekadašnjih *trubjelā*, *gvozdovā* i *mrčavā*, koje označavaju nekadašnje guste šume, danas kao sablasti stoje opustošena erodirana područja i „ispražnjeni“ nazivi.

Drugu grupu fitonima čine imenovanja koja su vezana za konkretne biljne vrste i rodove ili pak za njihove sastojine i fitocenoze. Njih je u Crnoj Gori ogroman broj, što su pošedočili PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003. Najviše je toponimskih imenovanja po drvenastim (šumskim) vrstama, a ima ih i po zeljastim (ako su po nečemu karakteristične ili značajne za čovjeka), kao i po gajenim biljkama. Kao ilustraciju navodimo nekoliko strogo selektivno odabranih dendrotoponima, pošto su oni instruktivni za temu označenu naslovom ovoga priloga: **Borje, Borovo, Boričje, Boriče, Borovnjaci, Jelovi gvoz, Jelova gora, Bučje, Bukova dolina, Bukovi gvoz, Breza, Brežde, Brezna, Brezova vlaka, Cer, Cerak, Cerje, Cerova glava, Cerova prodo, Dub, Dublje, Zadublje, Dubova gora, Dubrava, Grab, Grabina, Grablje, Grabova dolina, Grabova glavica, Iva, Ive, Ivlje, Ivljaci, Ivove kite, Ivovi prodo, Jasen, Jasene doline, Jasenice, Jasenov pod, Jasenovo ždrijelo, Jasenje, Jela, Jelav, Jelata glavica, Jelova dolina, Jelovo osoje, Jelje, Javor, Javorak, Javorje, Javorjača, Javorov do, Kleča, Kleče, Klek, Klekovača, Klekova dolina, Klekov Maglič, Lipe, Liplje, Lipova glavica, Smrča, Smrče, Smrčići, Smrčje, Smrčeva glavica, Tisa, Tisova rupa, Tisovac** i dr. U ovakvoj ili sličnoj formi postoje toponimi imenovani i po svim drugim drvenastim vrstama, naročito onim lako prepoznatljivim i koji služe čovjeku za razne namjene.

Sa stanovišta izučavanja degradacionih procesa na šumskim staništima, značajno je utvrditi – kakvo je danas florističko stanje na takvim lokalitetima koji imaju konkretnu fitonimsku nominaciju. Da li ima jele, i koliko, na svim staništima koja su po njoj nazvana? Kakvo je stanje s crnim borom, javorom, klekovinom bora, munikom, molikom, pa čak i bukvom? Već je bilo riječi o tome kako se na procese degradacije vegetacije gleda sa stanovišta botaničke nauke na primjeru fitocenološke monografije Vilotija Blečića (1958).

Svi vegetacijski procesi koje je Blečić identifikovao, na primjerima koje je naveo (tisa, jela, bor, bukva i dr.) mogu se dopuniti i potvrditi i onomastičkim (u konkretnom slučaju fitotoponimskim) izučavanjima. Onomastika (u ovome slučaju fitonimija i fitotoponimija) nije samo lingvistička disciplina već može temeljito da posluži i kao dopunska metoda prirodoslovnim i drugim naučnim disciplinama.

O degradaciji biljnih vrsta u flori Crne Gore, kao i u vegetaciji u cjelini, fitotoponimi daju najpouzdanija sedočanstva. Kao primjer navešćemo četinarske vrste o kojima je već bilo riječi: *tisa*, *jela* i *crni bor*.

PULEVIĆ V. & VUGDELIĆ M. 2001: 187–196 za Crnu Goru naveli su 55 toponima imenovanih po tisi. Takvi su: **Tisovina, Tise, Velika tis, Tisovac, Tisovi do, Tisove glavice, Tisovače, Tisov kom, Tisove vlake, Tisova rupa** i dr. S većine ovih lokaliteta tisa je nestala, ili se srijeće samo u vidu pojedinačnih žbunova sačuvanih na nepristupačnim lokalitetima (škrape, strmine i litice i dr.). U botaničkoj literaturi evidentirano je svega desetak recentnih staništa, ali na kojima se tisa nigđe ne pojavljuje u većim sastojinama već isključivo u obliku usamljenih žbunova. Glavni uzrok ovakve degradacije je antropogeni faktor jer je ova vrsta nemilosrdno šćena i često korišćena u religioznim obredima te kao amajlija u narodnoj medicini.

Toponimi s osnovom *tisa* dobro će poslužiti u projektima revitalizacije areala i vraćanja ove vrste na svoja prirodna staništa.

Kad se otvori problem degradacije *jele* (*Abies alba*) kao vrste i jelovih šuma kao vegetacijske kategorije, odmah se pomišlja na nenadoknдивe štete, i to ne samo sa stanovišta prirodne baštine i biodiverziteta već i sa stanovišta šumarske ekonomije jer se radi o najkvalitetnijem drvetu u dendrološkom smislu. Već je rećeno da je Blećić (1958) ove procese konstatovao i arealski i fitocenološki objasnio. Njih su zapazili i autori iz drugih struka. Tako TADIĆ B. 2004: 313, opisujući toponim **Mala jelovina**, bilježi: „Šumski pojas iznad smrećanskog dijela Ljuti, prema Jaćištima. Nekad je to bila ćista jelova šuma, a sad je izmiješana s bukovinom i drugim listopadnim drvećem“.

PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: 211–221 uzorkovali su oko 400 toponima s osnovom *jela*, kakvi su: **Jela, Jelićje, Jelje, Jeljak, Jelovo brdo, Jelovica, Jelovi dolovi, Jelovi gvozd, Jelovi pod, Jelova kosa, Krnja Jela, Surova jela** i dr. Prirodno je da ovđe treba obratiti pažnju na očiglednu mogućnost homonimnih miješanja koje mogu razlućiti povezanim istraživanjima lingvisti i botanićari. U Crnoj Gori ćesta su ženska imena: Jela, Jelica, Jelena; dvije životinje nose imena *jelen* (sisar) i *jelenak* (insekt), a i domaćoj životinji volu nadijevaju se imena Jelo i Jelonja...

Kako je problem toponimā s oznakom *jela*, gledano u cjelini, veoma složen, to ćemo se za ovu priliku zadržati samo na procesu povlaćenja jele s najjućnijih staništa u crnogorskom dijelu areala i pomjeranju

fitogeografske granice prema severu. Iz botaničke literature zna se da se jela na jugu Crne Gore zadržala samo fragmentarno na ograničenom broju lokaliteta, uglavnom na Pustom Lisu i Orjenu. Čak je veoma degradirala i severnije od ove granice (Njegoš, Somina, Jelovica u Banjanima). Procesi povlačenja jele tako su ubrzani da nije daleko vrijeme kad će s većine južnih lokaliteta sasvim nestati.

Brojni toponimi šedoče da je jela bila zastupljena na povećem broju lokaliteta prema samome jugu Crne Gore, od Ljeskovih doli (pješivačka planina), preko Katunske Nahije, do Orjena i Bijele gore. Tako postoje: **Jelovi doli i Jelje** (Ljeskovi doli), **Jela krnja** (Grahovo), **Jelovo šljeme** (Bijela gora), **Jelovine i Jelovo ždrijelo** (Donje Krivošije), **Jelovica** (reon Subre), **Jelova korita** (Gornje Krivošije), **Jelovo osoje**, **Jelovi dô**, **Jelova glavica**, **Jelova katuništa**, **Jelova laka i Jelova vlaka** (sve u Katunskoj Nahiji). I na padinama Pustoga Lisca postoje lokaliteti na kojima, po svemu sudeći, danas više nema jele: **Jelova rupa i Jelove rupe**.

Kad se radi o toponimima s osnovom *bor*, onda je na prvom mjestu neophodna identifikacija vrste na koju se dotični fitotoponim odnosi. To je posao za botaničare koji uključuju fitogeografske i ekološke parametre, što se najuspješnije postiže neposrednim terenskim ispitivanjima. Rod *Pinus* (bor) u Crnoj Gori je zastupljen s pet autohotnih i 2-3 introdukovane vrste. Od domaćih vrsta, osim crnoga bora, zastupljeni su još: bijeli bor, munika, molika i klekovina bora. Već su iznijeta zapažanja botaničara V. Blečića (1958) o prirodnom i antropogenom potiskivanju crnoga bora (*Pinus nigra*), pa je zanimljivo sagledati kako su taj problem zapažali i autori iz drugih struka. Prije pola stoljeća geograf LUTOVAC M. 1957 bilježi za okolinu Berana: „Naziv Borje na Krčevu i Borovac u ataru Kaludre svedoče o njegovom ranijem rasprostranjenju“. ŽARKOVIĆ LJ. 1999: 18 objašnjava toponim **Borovo** u okolini Nedajna na Pivskoj planini: „Područje je dobilo naziv po tome što je bilo obraslo borovom šumom koju su stanovnici postepeno iskrčili i šumsko zemljište pretvorili u oranice“. Potiskivanje borovih sastojina na području Donje Morače konstatovao je SIMONOVIĆ A. 2000: 25: „jer su borovi brzo nestajali, kako od sječe, tako i od sniježnih urvina – usova iz Tala...“

Gotovo i da nema područja u Crnoj Gori će raste crni bor (ili neka druga vrsta iz ovoga roda) a da ne postoje i toponimi koji prate ta staništa. To potvrđuje impozantan broj toponima koje su registrovali PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: 39–51, a koji imaju veoma različite forme imenovanja, kao npr.: **Bor**, **Krivi bor**, **Jedini bor**, **Crni bor**, **Boričje**, **Borje**,

Borje Kablića, Sitno borje, Borova brda, Borovo brdo, Borova glava (48 lokaliteta), **Borova glavica, Borova strana, Borova vlaka, Borovi pot, Borovi rt, Borovje, Borovik, Borovnik** i dr.

I ovdje postoje homonimna miješanja i nejasnoće naročito prema jugu Crne Gore, đe su toponimi **Bôr** i **Bôri** oronimi, a ne fitotoponimi. Oni označavaju zakrašćena i neprohodna udubljenja tipa omanjih vrtača (Banjani, Oputna Rudina, Katunska Nahija, Pješivci). Primjeri su česti: **Bôrina, Tvrdi bôr, Mala bôrina, Vodeni bôr, Sitni bôr, Tisovi bôr, Jelovi bôr** i dr. Ovo su složeni problemi koji zahtijevaju specijalističke studije.

Toponimi čuvaju ili, kako se to ponekad kaže – „pamte“, i niz drugih značajnih informacija vezanih za degradacione procese u prirodi. Preko njih mogu da se rekonstruišu tipovi i uzroci degradacije. Takvi procesi mogu biti izazvani prirodnim silama: vjetroizvale, erozioni procesi, sniježni usovi s rušilačkom snagom, požari izazvani električnim pražnjenjem u atmosferi, zemljotresi, invazivne biljne bolesti i štetočine i dr. Na drugoj strani su antropogeni faktori, kao što su: šeće i krčenje šuma, požari, meliorativni zahvati, stvaranje poljoprivrednih površina i naselja, hidroenergetski sistemi, introdukcija biljnih i životinjskih vrsta i dr. Mnogo je veći broj toponima koji registruju antropogene uticaje nego onih koji ukazuju na prirodne procese degradacije.

U prošlosti su šume šećene i krćene najviše zbog dobijanja obradivoga zemljišta, otvaranja pašnjaka, gradnje naselja, kao i za dobijanje ogrijevna i tehničkog drveta. O tome šedoče toponimi: **Šeće, Šećica, Šećina, Pajova šećina, Šećine, Šećište, Pošećenjak, Listošek** i dr.

Pojam *krčenje* najčešće se odnosi na oslobađanje terena od drveća, ali može predstavljati i raščišćavanje određenih površina zemljišta od prekomjernog kamenja radi stvaranja njiva i livada. Takvi toponimi su: **Krč, Ravni krč, Krčak, Krčel, Krčela, Krčevina, Đonova krčevina, Dragovića krčevina, Krčevina iznad Dolaca, Krčevina Laleva, Krčevina Švabina, Krčevine, Krčevine Karadžića, Adžića krčevine, Gornje krčevine, Krčevine iznad Pivkova dola, Male krčevine, Velike krčevine, Krčevo** i dr.

Cjelovite šeće i krčenje šuma, najčešće šikara, namjenski su sprovedene na pogodnim krečnjačkim lokalitetima radi dobijanja klaka (kreča). Po tome su imenovani brojni lokaliteti tipa: **Klačina, Klačine, Klačarda, Klačene kami, Klačnica, Klakarina, Krečana** (rijetko) i dr.

Iz borova drveta, tzv. borovine, vađen je luč, koji je služio za osvjetljavanje, na osnovu čega je dosta lokaliteta i imenovano: **Lučeva glavica,**

Lučeva lastva, Lučeva prodo, Lučevi gradac, Lučevo brdo, Lučevača, Lučeva glavica, Lučevi vrh, Lučevine, Lučevo ždrijelo i dr.

Kora od drveta, tzv. *lub*, korišćena je kao krovna pokrivka, kao i za pravljenje improvizovanih posuda, što je ostavilo traga u imenovanju lokaliteta na kojima je „skidana kora“: **Luboder, Lubnice, Lubovac, Lubovo, Lubura** i dr.

Označavana su i mjesta đe je „bran list“ za zimsku ishranu stoke. Radnja se satojala od sasijecanja ili kresanja grana s određenih vrsta drveta (jasen, zanovijet, dub i dr.), koje su se nakon sušenja sadijevale (đenule) u tzv. listove. Toponimi: **Lisnjak, Lišnjak, List, Listovi, Listošek** i dr.

Nakon šeće povećih stabala, naročito ako su šeća i transport drveta sprovedeni aljkavo, na lokalitetima su ostajali: *panjevi, krlje, debla, trupci* i dr., što je potvrđivano u toponimima oblika: **Krlje, Đurove krlje, Prijeka krlja, Prešečka krlja, Panj, Kovačev panj, Suvi panj, Jelovi panj, Panjače, Panje, Panjevi, Panji, Panja, Panjina, Panjine, Krkor, Krkori** i dr.

Zanimljivi su toponimi zasnovani na glagolu *trijebiti* i imenici *trijebljenje*. O njima nije u lingvistici pravljen specijalistička studija, ali je ipak sporadično skretana pažnja i davani leksički osvrti i tumačenja. KARADŽIĆ STEF. V. 1852: 748 je za tzv. južno područje rastumačio pojmove *trijebiti, trijebiti se i trijebljenje*. Ističe da se radi o čišćenju, npr. uševa ili voća i povrća od korovskih biljaka ili drugih nepoželjnih tijela. Konkretno, imenicu *trijebljenje* objašnjava njemačkim *das Säubern* i latinskim *expurgatio*, što u oba slučaja znači *čišćenje* (od *čistiti*). Karadžićevo tumačenje potvrđuju objašnjenja koja za područje Vasojevića daje BORIČIĆ-TIVRANSKI V. 2002: 271 & 315 za glagole *trijebiti* i *rastrijebiti*. Tumači ih sa *očistiti, urediti*, npr.: čistiti livade od otpadaka; pasulj, oriz, žito i sl. od trunja i urodice; biskati vaške iz kose na glavi ili odjeći. Upoređenje pokazuje da se Boričić-Tivranski oslonio na Karadžićevo tumačenje.

Primjeri pokazuju da pojam *trijebljenje* može imati i mnogo šira značenja. Može da znači i selektivno pročišćavanje šuma od nepoželjnih drvenastih vrsta da bi se tako favorizovalo određeno drveće. Neki autori, npr. BROZOVIĆ-RONČEVIĆ D. 1987: 118 i dr., za toponime tipa **Trebište** i **Trebak** ističu da imaju religijsku motivaciju još iz paganskih vremena. PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: 467 & 471 naveli su više toponima s motivacijom trijebljenja, od kojih, radi ilustracije, navodimo neka najinteresantnija: **Trebaljevica, Trebaljevo, Trebežina, Trebesin (Trebežin), Trebežinje, Trebiješ, Trebinja, Trebjesa, Trebljevina, Trebljevi-**

ne, Trebljevik, Trebevine, Trijebež, Trijebnik, Ružin trijebnik, Mali trijebnik, Trebovine, Trebovinski pod, Trebojska glava i dr. Toponimi tipa Trebljevina, Trebljevine, Trebljevik potvrđuju jekavsko jotovanje labijala.

Toponimi s osnovom *laz* i *lazina* spadaju među najbrojnije u crnogorskoj toponimiji. Gotovo ravnomjerno idu s nazivima *dô*, *dolina*, *šuma*, *gora*, *vrh*, *glava*, *glavica* i sl. PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: 289–301 selektivnim odabirom uzorkovali su više od 500 toponima s apelativom *laz*, koji su zastupljeni na čitavom crnogorskom prostoru. Ima slučajeva da se u pojedinim selima, kao npr. u Osrecima i Jasenovi (Donja Morača) ili u Gračanici (Vasojevići) nalaze desetine toponima oblika: **Laz** i **Lazine**.

KARADŽIĆ STEF. V. 1852: 320 daje dva objašnjenja za imenicu *laz*. Prvo tumačenje ne ubicira i njime uopšteni pojam *laz* tumači kao „mala njiva, osobito između kamenja“. Drugi primjer mu je konkretan i izričito ga veže za Crnu Goru. Sasvim precizno i tačno kaže da je *laz* „mjesto gdje je mnogo šume isječene (np. krčenja radi)...“ BORIČIĆ-TIVRANSKI V. 2002: 147 *laz* objašnjava kao „proplanak, krčevina“. Informator iz Pipera, lugar Miladin Makočević, saopštava veoma ilustrativne primjere: „ubrao je dosta drva i napravio pravu lazinu“ i „snijeg se urvao tako da je lavina napravila lazinu“. Lingvisti ČUPIĆ D. & ČUPIĆ Ž. 1997: 205 za područje Zagarača *laz* opisuju s dosta nepreciznosti, na dva načina. U prvom, to je „čistina na proplanku“, a u drugom „duga traka njive ili livade, najčešće u kakvom ulegnuću“. Za **Laze** isti autori kažu da je „čest toponim i da označava šumsku ili brdsku čistinu, nekad i njivu ili livadu izduženog oblika“. Objašnjavaju i toponim **Lazina** kao „čistina na šumskom proplanku ili ravnica bez šume, veća ravna površina, čest toponim“. Čupić D. & Čupić Ž. vjerno su opisali konkretne toponimske lokalitete s područja Zagarača, ali su izostavili motivaciju imenovanja *laz*, *laze* i *lazina*, koja se u svakom od ovih slučajeva mora vezati za krčenje šuma ili možda krčenje u kamenjaru radi stvaranja obradivih površina. Očito da autori nijesu imali pri ruci Karadžićev „Srpski rječnik“.

U Crnoj Gori u nekim slučajevima *laz* i *lazina* mogu imati i metaforična značenja, da po legendi predstavljaju mjesta đe su se odigrale velike bitke sa „šečom“ i „pogibijom“. Takav je **Carev laz** u blizini Podgorice i **Lazine** ispod Ostroških greda.

Kao ilustraciju za toponime s osnovom *laz* i *lazina* odabrali smo nekoliko tipskih primjera: **Laz**, **Konjski laz**, **Debeli laz**, **Dedin laz**, **Đedov**

laz, Klimenački laz, Ravni laz, Stari laz, Mali laz, Velji laz, Lipov laz, Prijeki laz, Laze, Lazetina, Careva lazetina, Miloševa lazetina, Lazi, Bojovi lazi, Kastracki lazi, Stari lazi, Visitorski lazi, Lazina, Ivanova lazina, Gnjilava lazina, Kamenita lazina, Mala lazina, Velja lazina, Podlazina, Ružina lazina, Lazine, Duboke lazine, Brloške lazine, Široke lazine, Velje lazine, Peleške lazine, Bijele lazine, Lazine Bucatovića, Radanove lazine, Lazovi, Lazić, Lazinak, Lazarce, Bajovi lazovi i dr.

Savremeni čovjek i pored velikih tehničkih mogućnosti često nije u stanju da zaustavi vatrene stihije koje haraju na svim prostorima zemljine kugle. Tako se i u Crnoj Gori u potonjih nekoliko godina pojavilo na stotine inicijalnih požara. Većina od njih, uglavnom onih koji su na pristupačnim mjestima, blagovremeno se zaustavi, dok neki prerastaju u prave stihije. Odmah poslije Drugog svjetskog rata u potpunosti su izgorjele prostrane četinarske šume na planini Kamenik, a u najnovije vrijeme požari su satri vegetaciju na padinama planina Orjen i Lovćen. Povećih požara bilo je i u zoni zimzelene vegetacije – u okolini Budve, u Grblju i dr.

Imenovanja mjesta po paljenju i gorenju šumske vegetacije, zbivala su se u prošlosti. Danas takvih imenovanja nema iako se povećao broj požara. Jednostavno rečeno, toponimija je „popunila“ prostor, čime su otežana preimenovanja.

Kad se u cjelosti sagledaju, crnogorski toponimi sa semantikom oslonjenom na pojam *oganj* (vatra) mogu se podijeliti u nekoliko skupine. Jedna grupa toponima vezana je za pojmove *paljenje* (s nekoliko oblika), *paljevine* i *palež*; druga bi se izvodila iz pojmova *žar* i *požar*, a treća bi označavala da je na određenome lokalitetu nešto gorjelo, izgorjelo (najčešće šume) i da postoje garišta.

Prvu grupu (osnova: *paljenje, paljevine, palež, paljike, opaljenje* i dr.) čine toponimi: **Palež, Adžića palež, Milušina palež, Prodanski palež, Paleža, Mala paleža, Ćorovića paleža, Doderska paleža, Paležac, Paleži, Paležine, Palj, Đurov palj, Ljuti palj, Markov palj, Paljeve, Paljevi, Paljevina, Gavrilova paljevina, Kakmuška paljevina, Paljevine, Paljen do, Palješka gora, Paljeva kita, Paljika, Paljike, Paljine, Paljnice, Paljkovac, Opaljena gradina, Opaljena glava, Opaljena greda, Opaljeni do, Opaljeni vrh, Opaljena kita, Opaljenik, Opaljika, Opaljike** i dr.

Grupa toponima s osnovom *žar* ima nekoliko otvorenih homonimnih problema. Imenica *žara* u nekim krajevima Crne Gore je fitonim kojim se imenuje kopriva (*Urtica*), čime mogu biti motivisana i neka toponimska

imenovanja iz priloženoga spiska. Drugi problem čine toponimi sa Skadarskoga jezera: **Žar, Velji žar, Averića žar, Seneski žar**, koji u ovom slučaju označavaju lokalitete s biljkama *trskom* i *ševarom*.

Toponimi koje kao primjere navodimo dati su pomiješano, bez isticanja homonimskih razlika na koje smo već ukazali: **Žar, Borov žar, Grkov žar, Kadžijin žar, Kujinjaški žar, Žara, Žaranj do, Žarbine, Žarci, Žarice, Žare, Žareva, Žarevi, Žarevo, Žari, Žarina, Žarine, Žarište, Žarma, Žarme, Žarmeska ljut, Žarmi jezerski, Žarni, Žarovi, Žarovnica, Žarovnine, Žarska kosa, Žarski katun, Žarski krš, Žarski put** i dr. Veoma jasnu semantiku imaju toponimi **Požar, Požari, Požarišta, Požarnice**.

Grupu toponima koji „pamte“ da je na nekim lokalitetima nešto gorjelo, izgorjelo, ogorjelo, ili da su postojala garišta, predstavljamo primjerima: **Garevina, Garišta, Garište, Gorela dolina, Gorela pećina, Gorelina, Goreline, Gorevce, Garištine, Izgoreline, Izgoreljak, Izgorjele doline, Sagoreljak, Ognjevica, Ogorela glava, Ogorele lastve, Ogoreli vrh, Ogorelice, Ogorelina, Ogorelo ždrijelo, Ogorelovac, Ogorijevac, Ogorilovac, Ogorioc, Ogorioč, Ogorjelo ždrijelo, Opaljena gradina, Opaljena glava, Opaljena greda, Opaljeni do, Opaljeni vrh, Opaljena kita, Opaljenik, Opaljika, Opaljike** i dr.

Tragove da se na nekim lokalitetima proizvodio ćumur šedoče toponimi: **Ugljari, Ugljeva jama, Ćumurlice, Ćumurnice, Ćumurana**. Uz njih treba pomenuti i toponime **Ugarak** i **Ugarče**.

Toponimski su obilježene i staze niz koje su se prirodnim padom spuštali balvani pošećeni u vrltima: **Voznici, Voznik, Voznik niz Ledence, Vlačegov voznik, Valjalo, Vozarine, Japijski usov** i dr.

Dosta toponima imenovano je po baštama, votnjacima i povrtnjacima, kao i po biljkama koje su u njima uzgajivane. Kasnije su zasadi nestajali i na njihovom mjestu obrastala je autohtona vegetacija. Kao šedočanstvo ostali su toponimi: **Vinograd, Vinogradac, Vinogradine, Šljivnjak, Eljdišta, Pipunjak, Dinjak, Lučnjak, Ječmišta** i dr.

Toponimi su obilježili i antropogene uticaje na zeljastu i travnatu vegetaciju, tj. na kosne livade, koje su po tome i nazivane – najčešće kao **Šenokos, Šenokosi, Šenokosna poljana, Šenokoša, Šenokoška rijeka, Šenjaci, Šenjak, Šenožeta** i dr. Njih je veliki broj i u kontinuitetu – visinskome i horizontalnom – zastupljeni su na čitavome crnogorskom prostoru.

Na osnovu toponima saznajemo i o mjestima na kojima su se događale sniježne lavine i usovi: **Usov, Široki usov, Usovište, Japijski usov**,

Urvina, Urvine i dr. Ovima treba pridružiti i toponime iz grupe: **Orljak, Orljevo, Orlja** i dr. Oni mogu imati zoonimsku motivaciju (po ptici orlu), ali isto tako mogu obilježavati i lokalitete niz koje se stropoštava kamenje (*orljava* = grmljavina, orušavanje, padanje s visine). Ovakvi homonimski problemi zahtijevaju složena multidisciplinarna izučavanja toponomastičara, geografa i biologa.

Literatura

- BLEČIĆ V. 1958: Šumska vegetacija i vegetacija stena i točila doline reke Pive. Glas. Prir. muzeja, 5 (11): 1–108. Beograd.
- BORIČIĆ-TIVRANSKI V. 2002: Rječnik vasojevičkog govora. Prosveta. Beograd.
- BROZOVIĆ-RONČEVIĆ D. 1987: Tragovi paganskih, kršćanskih i islamskih kultova u toponimiji. Zbor. Šeste jugosl. onom. konf. SANU – Nauč. skup, knj. 37, Odelj. Jez. i Knjiž., knj. 7, str. 117–124. Beograd.
- ČUPIĆ D. & ČUPIĆ Ž. 1997: Rečnik govora Zagarača. Srpski dijalektološki zbornik, 44, str. IX–XX & 1–615. Beograd.
- HASSERT K. 1995: Crna Gora, 1, Putopisi. CID. Podgorica.
- HASSERT K. 1996: Crna Gora, 2, Prilozi i rasprave. CID. Podgorica (Prijevod radova iz vremena 1891–1932).
- JOVANOVIĆ B., RADULOVIĆ S. & VIĆENTIJEVIĆ M. 1977: Dendrotoponimi Srbije (van pokrajina) – njihove karte i značaj. Glas. Šum. fak., 52: 133–185. Beograd.
- JOVANOVIĆ B. & DOMAZET Č. 1978: Dendrotoponimi okoline Smedereva. Glas. Prir. muz., Ser. B, 33: 37–53. Beograd.
- JOVIĆEVIĆ A. 1922: Crnogorsko primorje i Krajina. Srp. etn. zbor., knj. XXIII. Naselja i porijeklo stanovništva, 2: 1–173. Beograd.
- LUTOVAC M. 1957: Ivangradska kotlina. SANU – Geografski institut, knj. 269. Beograd.
- PEJATOVIĆ T. 1986: Srednje Polimlje i Potarje – Antropogeografska ispitivanja. Reprint izdanje iz 1902, objavljeno pod pseudonimom Mrkojević Petar, Srp. etn. zbor., 4, Beograd.
- PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: Fitonimi i zoonimi u toponimiji Crne Gore. DANU – Posebna izdanja. Podgorica.

- PULEVIĆ V. & VUGDELIĆ M. 2001: Yew (*Taxus baccata L.*) in Flora and Toponymy of Montenegro, Razprave IV. razreda SAZU, XLII–2, Sl. 1, str. 187–196. Ljubljana.
- SIMONOVIĆ A. 2000: Jasenova i Jasenovci od Šćepana do naših dana. Podgorica.
- SOMIJER VIJALA DE (SOMMIERES VIALLA DE) 1995: Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru. CID. Podgorica (Prijevod knjige iz 1820).
- TADIĆ B. 2004: Smriječno – selo u Pivi. Cetinje.
- ŽARKOVIĆ LJ. 1999: Nedajno u Pivi na Durmitoru. Podgorica.

Vukić PULEVIĆ

VEGETATION DEGRADATION IN TOPONYMY OF MONTENEGRO

Toponyms witness processes of vegetation degradation, primarily deforestation caused whether by human activities (logging, forest clearing, fire...) or by natural disasters (avalanches, windstorms, plant diseases etc.).

Up till now, about 1000 toponyms of this type have been registered in Montenegro, e.g. Šečine, Šečište, Laz, Lazina, Lazovi, Trebnice, Trebište, Trebljevina, Ogorela glava, Ogorelače, Opaljeni ober, Paljevine, Palež, Požar, Požarišta, Žari, Žarište, Panjevi, Jelovi panj etc.

Key words: *vegetation degradation, toponymy, Montenegro*